

Het xoanon

Ander werk van Jan van Aken

Het oog van de Basilisk (roman, 2000)

De valse dageraad (roman, 2001)

De dwaas van Palmyra (roman, 2003)

Het Fluwelen Labyrint (roman, 2005)

Koning voor een dag (roman, 2008)

De Afvallige (roman, 2013)

De ommegang (roman, 2018) F. Bordewijk-prijs 2018

Jan van Aken

Het xoanon

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2024

De auteur ontving voor het schrijven van dit boek een
projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Copyright © 2024 Jan van Aken
Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's Uitgeverij BV,
Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslag Brigitte Slangen
Omslagbeeld Claes Jansz. van der Willigen, Finnish National
Gallery/Sinebrychoff Art Museum. Foto: Finnish National Gallery/
Kirsi Halkola
Binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk
Kaarten Yde Bouma
Foto auteur Lionne Hietberg

ISBN 978 90 214 6404 6 / NUR 301
www.querido.nl

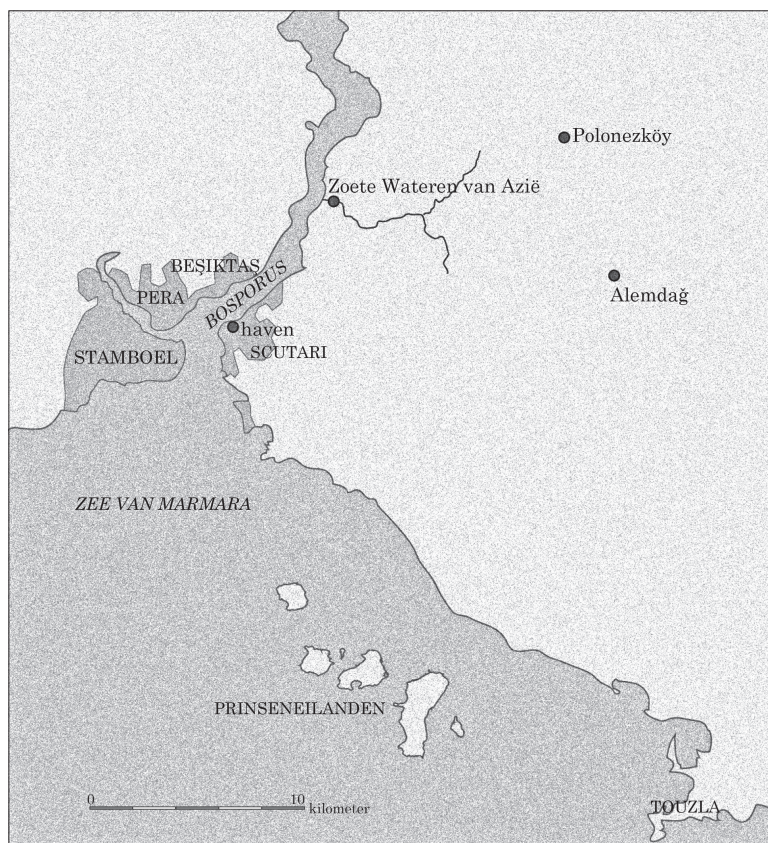
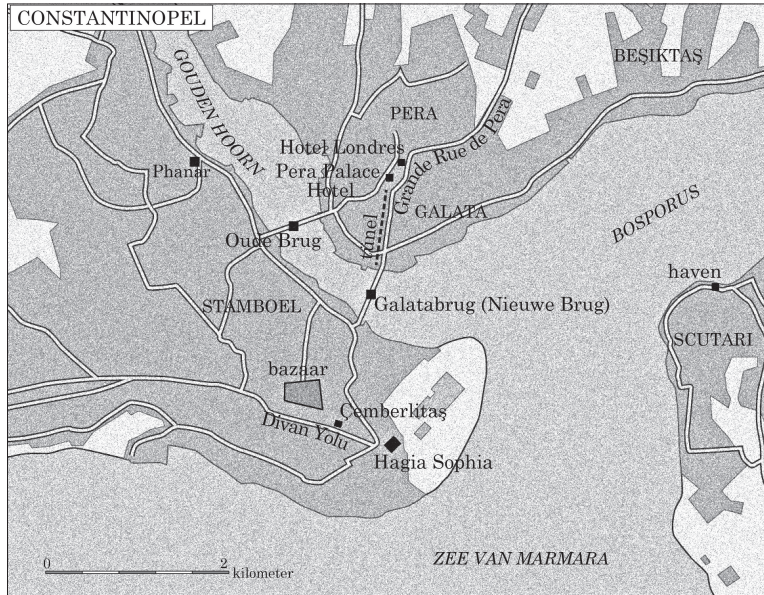
*The unpurged images of day recede;
The Emperor's drunken soldiery are abed;
Night resonance recedes, night-walkers' song
After great cathedral gong;
A starlit or a moonlit dome disdains
All that man is,
All mere complexities,
The fury and the mire of human veins.*

*Before me floats an image, man or shade,
Shade more than man, more image than a shade;
For Hades' bobbin bound in mummy-cloth
May unwind the winding path;
A mouth that has no moisture and no breath
Breathless mouths may summon;
I hail the superhuman;
I call it death-in-life and life-in-death.*

– W.B. Yeats, 'Byzantium'

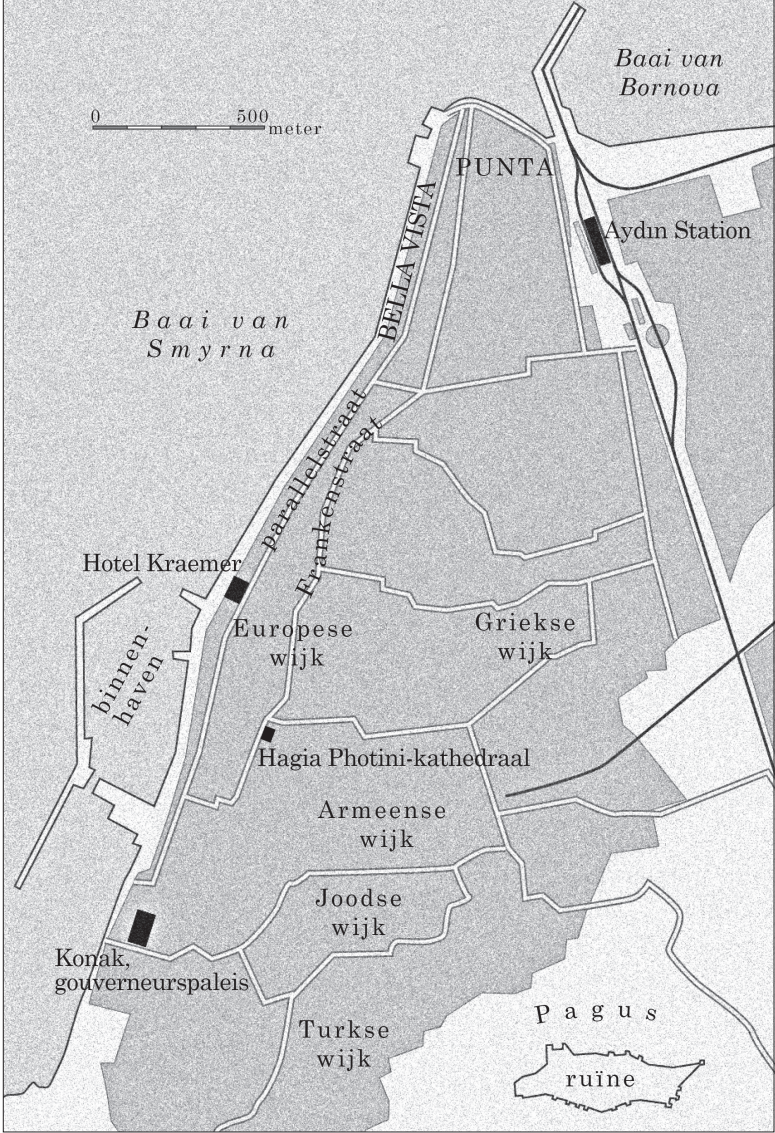
ξόανο • (xóano)n (mv. ξόανα)

1. (historisch) Houten beeldje, afbeelding van een god
2. (figuurlijk) Domme of ongevoelige persoon

SMYRNA

Inhoud

Proloog 13

BOEK I

DE VERBRANDE ZUIL

Bezette stad 21
Bohor 30
Een incident in Phanar 34
Scutari 42
De tunnelaar 53
Avaritsj 65
De Zoete Wateren van Azië 78
Blackwood/Rattcliff 90
De jacht 94
Bashi-bazouks 101
Het Poolse dorp 111

BOEK II

DE ROOINEKS

Nylstroom, januari 1900 121
Rose Noir 129
De vrouw op de Indian 140
De relikwieën van Constantijn 148
His Majesty's service 159
Mrs Stapleton 163

Markt 174
Het spel 184
Pera Palace 194
Union française 208
Von Maurer 217

BOEK III
ADIËXODOS

GEVLEUGELDE ZEESLANG IN DE LEVANT 231
Les pleureuses 233
Teutonia 245
Twijfel 257
Een sterke vrouw 270
Jongleren 283
Soiree 294
De Internationale 305
La nemesis est une déesse aveugle 319
Rose Noir 331
Stutz bear cat 339

BOEK IV
IMMER NACH HAUSE

De lezing van Chavannes 347
Pinkerton 352
Mystiek labyrint 366
Macchi L.I 379
Amalfi 392
Gallipoli 403
Van Sestos naar Çanakkale 415
De jonklér 426
Slaap niet onder een moerbeï 436
Ik word clown 449
De neutrale zone 460

De grootste vloek 474
De maagden 483
Kapitein Zografos 498
De voorhoede 510

BOEK V

BRANDOFFER

In Paradiso 521
Sedes sapientiae 532
Hotel Kraemer 546
Paralyse hysterica 555
George Ward Price 568
Price & Hodges 579
Wraakgodin 591
Send in the clowns 602

Epiloog 609

Verantwoording 613

Proloog

Eerder op de avond was het nog een zwart gat geweest tussen de huizen, zoals er zoveel waren in het door branden geteisterde Constantinopel: puinzones, van alle houtresten ontdaan in de grote schaarste van de oorlogsjaren. Nu bivakkeerde er een groepje vluchtelingen tussen de steenbrokken naast de *teke* Nephelokokkygia; ik kon de donkere massa's onderscheiden van vijf tentjes die gedurende de nacht als zwammen waren opgeschoten tussen het puin en iets dichterbij een paar hurkende gestalten bij een vuurtje. Uit een tentje klonk het gehuil van een kind.

Het was een koude nacht en in mijn haast om naar huis te komen vergat ik de gulden regel van de onverlichte straatjes: voorzichtig voortschuifelen om niet op een zwerfhond te stappen. Alleen was het geen hond die onder mijn voeten jankte. De man vloekte in drie talen, krabbelde overeind, kwam achter me aan en hield me staande in de lichtkring van een gaslantaarn op de hoek met de Divan Yolu. Nog half verstrikt in na-ijlende droomflarden miste ik de kracht om hem van me af te schudden.

'Baksjisj?' vroeg de man en terwijl ik in mijn zakken grabbelde vroeg hij het nog eens in het Grieks, 'baksisi' – alsof het niet duidelijk genoeg was. En wijzend naar het geïmproviseerde kamp: 'Er zijn kinderen bij, ze hebben honger.' De man, een baardige grijsaard, droeg een rafelig uniformjasje uit een vergeten oorlog en de wandelstaf waarop hij steunde, stak twee voet boven zijn gebogen gestalte uit.

‘Hoor je bij hen?’ Hij zag er niet uit als een vluchteling, eerder als iemand die al jaren op straat woonde. Desondanks gaf ik hem een paar geldstukken. ‘Het is niet veel,’ zei ik. Ik had te veel uitgegeven die nacht.

De bedelaar lachte. ‘Genoeg voor een paar broden, *kyrie*.’ Hij rekte zich uit om me in de ogen te kijken en verhoogde zijn greep op de staf, die opeens beter bij zijn lengte paste. ‘Soms is er niet meer dan een muntje voor nodig om een mensenleven te redden.’ Grijnzend en met een zwierig handgebaar groette hij, toen schuifelde hij terug de schaduwen in.

Snel liep ik de Divan Yolu op, maar voor ik tien stappen kon zetten, klonk er een zware explosie, gevolgd door een schokgolf die me omverwierp. Ik drukte me tegen de grond en wachtte tot ik niets meer voelde, want ik kon niet vertrouwen op mijn nog nafluitende oren. Toen alles rustig leek stond ik behoedzaam op en probeerde me te oriënteren. De straat hing vol rook en stof, en wat het ook was dat die ontploffing veroorzaakt had, het had zich op mijn weg voorgedaan. Ik probeerde mijn zwikkende benen in bedwang te krijgen en begon over de trambaan te lopen in de richting waar de explosie had plaatsgevonden. Glasscherven knerpten onder mijn laarzen. De schok had de laatste nevels uit mijn hoofd verdreven – die leken zich te hebben verplaatst naar de straat.

De aanslag was niet gericht op de moskee, zoals ik aanvankelijk had gedacht, maar op de verbrande zuil bij Çemberlitaş die zich nu gedeeltelijk in een stofwolk hulde, als een derwisj in zijn opwervende *tennûre*.

Ondanks het vroege tijdstip kwamen er al mensen aanlopen. Twee *hamals*, lastdragers, zetten hun pakken neer en begonnen druk te praten. Een vrouw hing uit een raam en schreeuwde iets onverstaanbaars. Ik bleef op enige afstand staan kijken. De zuil, ooit het middelpunt van het forum van Constantijn de Grote, leek nog intact, al kon ik ondanks het stof zien dat er een donker gat gaapte in de gemetselde voet van de kolom.

‘Hebt u het gezien?’ vroeg een man die naast me was komen staan. ‘Was u hier toen het gebeurde?’ Hij klonk gespannen, had nauwelijks adem om zijn vraag te stellen. Hij sprak Engels met een Duits accent.

Ik schudde mijn hoofd en wierp hem een blik toe. Een Duitser, hier? Was dit een poging om contact te leggen? Nee, de kleine, wat gezette man moest inderhaast een overjas hebben aangeschoten over zijn pyjamabroek; daaronder droeg hij een paar geborduurde huispantoffels. Evengoed meende ik dat ik hem eerder had gezien, misschien tijdens een van mijn nachtelijke tochten, maar die lieten minder herinneringen na dan dromen. ‘Als dit een aanslag was, dan is die mislukt,’ zei ik.

‘Wie wil een ouwe zuil opblazen?’ De man leek zich razendsnel onder controle te hebben en sprak nu alsof we als oude vrienden aan de toog zaten. ‘Kijk dat monument toch eens, een gebroken been dat door beugels bijeen wordt gehouden. En die sokkel, wist u dat die ooit een kleine kapel was? Maar wie heeft er belang bij om die te vernielen? Dat is de vraag die u moet stellen.’

Ik was niet van plan om me bloot te geven. ‘Deze stad is vol met groeperingen. Het kan iedereen zijn geweest.’

‘De nationalisten?’ ging de man verder. ‘Och nee... die willen de stad in handen krijgen, met alles erop en eraan... die willen haar niet beschadigen. De anarchisten? Armeniërs?’

Ik kon geen belangengroep bedenken die in aanmerking kwam. De aanslag was niet op mij gericht geweest; niemand kon weten dat ik daar rond dat tijdstip langs zou komen.

‘Hebt u echt niemand zien weglopen?’ De toon van zijn stem was veranderd. Zonder op antwoord te wachten, keerde hij zich naar mij toe en keek me recht in de ogen. ‘Dit stadsdeel staat onder Frans commando,’ zei hij, ‘ik denk dat de Britten weer eens verwarring willen zaaien.’

Hij leek antwoord te verwachten. Hield hij me voor een Brit, godbetert? En toen begreep ik dat deze man me probeerde te peilen. Het was een openingszet, een manier om contact

te leggen, of een provocatie; in dit nieuwe speelveld zochten we onze weg op de tast. ‘Dat lijkt mij niet,’ zei ik, ‘al zijn ze tot alles in staat. Maar de bezettingsmachten hebben helemaal geen belang bij chaos, daar krijgen ze zelf last mee.’

De Duitser lachte kort. ‘Dan zullen het wel weer de bolsjewieken zijn, het valt niet mee om partij te kiezen in deze stad.’ Hij keek me verwachtingsvol aan.

‘Ik ben burger van een neutraal land.’

Zijn gezicht klaarde op. ‘Natuurlijk bent u dat!’ riep hij. ‘En wij moeten onze ontmoeting *unbedingt* bekrachtigen met een glas wijn.’

Voor ik het aanbod kon afslaan, klonk er rumoer. De Duitser wees. ‘Vervloekt, daar zijn de zoeaven, de grootmachten kunnen het weer niet af zonder hun onderworpen volkeren.’

Uit een zijstraat kwam een peloton koloniale soldaten aanmarcheren, voorafgegaan door een besnorde ijzervreter op een vuilwit paard. Senegalezen waren het, geen zoeaven; ze namen posities in en maanden de omstanders met opgestoken bajonetten om afstand te houden. Tijd om te vertrekken. Achter ons, vanaf de Divan Yolu, kwam het aanzwellende geratel van een tank, een Renault FT, die in zijn kielzog nog meer soldaten meetrok. Ik maakte plaats en zocht een veilige uitweg. De soldaten waaierden uiteen over het pleintje en het gepantserde voertuig reed tot vlak voor de zuil, waardoor die aan het oog werd onttrokken. Een soldaat kwam op me toe. ‘Mag ik uw papieren zien, m’sié?’ vroeg hij.

Ik gaf hem mijn paspoort.

‘U bent Engelsman?’ vroeg de man.

Ik zette grote ogen op. ‘Mon Dieu, *non!*’

De soldaat grinnikte, bekeek nu pas het document. ‘Mr De Beaujon,’ las hij voor, ‘Pays-Bas? Vous-êtes Hollandais?’

‘Nederlander, ja.’

‘Waar is die meneer met wie u net stond te praten?’

Ik keek om me heen. De Duitser was verdwenen. Logisch. ‘Ik kende hem niet,’ zei ik.

De soldaat maakte een aantekening in een boekje. 'U kunt beter naar huis gaan, mijnheer,' zei hij toen beleefd, 'er is hier niets meer te zien.' Hij wachtte niet op een reactie, maar liep meteen door naar een Turkse theeverkoper die zijn last juist wilde neerzetten. 'Vort!' riep hij, dreigend met zijn bajonet.

Ik maakte een kleine omweg naar huis. Ik zou later wel in de krant lezen wat er gebeurd was. De Gurkha's die vanavond de wacht hielden op de Nieuwe Brug wuifden me door, ze hadden mijn papieren al te vaak gezien.

Boek I

De verbrande zuil

Bezette stad

Ik zocht een kruitvat om een lont in te steken. Ik dacht het te vinden in het bezette Constantinopel, in de eerste jaren na de Grote Oorlog.

Tijdens een van de late borreluurtjes in de Kleine Club heb ik mijn oorlogsjaren eens in één zin samengevat: 'De loopgraven zijn me bespaard gebleven, maar ik ging twee keer door de hel.' Ik was die nacht niet dronken genoeg geweest om op verdere vragen in te gaan, en in die tijd kon iedereen daar begrip voor opbrengen.

Want wat ging het iemand aan hoe ik aan de eerste hel was ontsnapt? En wat ging het ze aan dat ik hier kwam als nederigste van de varengasten, op het roestige Griekse schip Phil. Georgiou, waar ik kolen schepte in de muil van een hongerige scheepsmachine? In die tweede hel maakte ik een vriend; ik werkte er schouder aan schouder met een stoker uit Djibouti die Ouilly heette en drie keer zoveel werk verzette als ik, maar die nooit klaagde, want hij had snel begrepen dat ik op het moment van mijn aanmonstering te zwak was voor het zware werk.

De papieren die ik in Barranquilla had gekocht, pasten beter bij me dan mijn officiële documenten. Ik had me daar enige tijd schuilgehouden, maar er liepen in die contreien nogal wat mensen rond die me in de eerste oorlogsjaren gekend hadden, dus toen ik een baantje kon krijgen op een schip dat uiteindelijk naar Europa zou varen, greep ik mijn kans.

Om de Duitse U-boten te vermijden had de Phil. Georgiou

zich in oorlogstijd beperkt tot de kust- en eilandenvaart in het Caraïbische gebied, maar na de wapenstilstand van november 1918 begon de kapitein vrachten te selecteren die hem dichterbij huis zouden brengen. Dat hij daarbij niet al te veel haast maakte, vond ik eigenlijk wel best.

Als we onderweg havens aandeden ging ik hooguit een paar uur van boord om een kop koffie te drinken en om me op de hoogte te stellen van het wereldnieuws. In die naoorlogse chaos van vluchtelingenstromen, troepentransporten en demobilisaties, waar de Spaanse griep nog eens overheen kwam, lette niemand op een benedendekse arbeider die het kolengruis diep in zijn poriën had zitten. Toch weigerde ik meestal vriendelijk als Ouilly mij probeerde mee te krijgen op zijn epische kroegentochten, die vaak eindigden in een politieel, zodat de kapitein hem moest vrijkopen bij corrupte autoriteiten. Ik koesterde mijn anonimiteit.

Ouilly: hij was een trotse Afar, die ondanks de hitte van de machinekamer de haarvlechten van zijn stam in ere hield. Natuurlijk heette hij gewoon Willy, maar zijn naam, zoals weergegeven in het monsterboekje, staat voor altijd zo in mijn geheugen gegrift.

De machinekamer had eigenlijk tweemaal zo groot moeten zijn om dat lichaam tot zijn recht te laten komen. Pas toen we voor het eerst samen aan wal gingen – was het in Maracaibo, Bahia of Port-au-Prince? Alle havens vloeiden die eerste maanden van vrijheid in mijn herinnering samen – pas toen, voor even ontsnapt aan de machinekamer, kon Ouilly zijn verhalen kracht bijzetten met woeste en weidse gesticulaties als een van bamboestokken en vodden vervaardigde vogelverschrikker in een storm. In de krappe machinekamer daarentegen, als de hongerige muil van de ketel tijdelijk verzadigd was en we rustten, Ouilly op zijn kruk, ik op de kolenberg, begeleidde hij zijn betoog met een handmimiek die het midden hield tussen de vingerwijzingen van Balinese danseressen en de nauwelijks waarneembare gebaren van een grijze shaolin-

meester die glimlachend zijn tegenstanders alle kanten op laat vliegen.

Hoe krachteloos ik ook was, na twee lange jaren van onbeveeglijkheid, ik dwong mezelf tot arbeid om mijn spieren te laten aansterken. 's Avonds at ik als een wolf en als ik uitgeput in mijn kooi viel, sliep ik een godenslaap in de grote deining van de zee, met de diepe machinedreun als wiegelied. Het duurde weken voor ik een echte bijdrage kon leveren aan het zwoegen, maar het leek Ouilly niet te kunnen schelen; hij schepte kolen, hij riep en lachte boven het geluid van de machines uit en was altijd de eerste die opstond na de korte pauzes die we onszelf gunden. Eén keer vroeg hij waar ik had gewerkt voor ik op de Phil. Georgiou was aangemonsterd.

'ss Attis.' Ik wist zo gauw niets beters te verzinnen; ik moest mijn geschiedenis toen nog op orde brengen.

Ouilly draaide zich naar me toe, zijn ontblote bovenlichaam reflecteerde de rode gloed van de ketel. 'Is dat een Nederlands schip? Ik ken Nederland. Rotterdam. Antwerpen. Goede steden.'

'Antwerpen is in België, dat is een ander land. En ik kom eigenlijk van de Antillen, de *Dutch West Indies*.'

Curaçao kende hij ook, zei hij. Er volgde een verhaal over een vrouw in Otrabanda met wie hij een hemelse nacht had doorgebracht, totdat haar man, een politieagent die nachtdienst had, met een geheven kapmes kwam binnengestormd. Ouilly ontsnapte door het raam en rende naakt door de donkere straten naar de pontjesbrug, waar hij een paar mariniers omverkegelde en toen de baai in sprong. 'Neutraal of niet, ze zouden het vuur hebben geopend, dus ik zwom zo ver ik kon onder water. Bij iedere slag leek het wel een graad kouder te worden. Uiteindelijk brak ik, met barstende longen, door het oppervlak. De lucht smaakte beter dan de beste rum. Ik was al buiten de baai geraakt en zag links van me, aan de steiger, het silhouet van mijn schip. Ik klom ongezien aan boord en ging in mijn kooi plannen maken om die vrouw de volgende dag

weer te ontmoeten. Maar toen ik wakker werd, voeren we al op volle zee en was het eiland uit het zicht verdwenen. Ah... die vrouw... als ik ooit terugkom...'

Naar mijn geschiedenis vroeg hij verder niet, en zelfs als ik die hem had willen vertellen, verdrongen de verhalen zich bij Oully zo gretig voor de poort dat ik nooit een kans kreeg.

Eind 1919 besloot onze kapitein dan toch tot de oversteek en op een vroege ochtend, in de laatste week van december, bereikten we de Dardanellen.

Nog altijd bewaakten Britse dreadnoughts de ingang van de zeestraat en patrouilleboten voeren af en aan om de schepen te praaieren die als bestemming het bezette Constantinopel hadden, de voormalige hoofdstad van een onttakeld imperium.

We stonden op het voordek te kijken hoe de kust aan weerszijden voorbijgleed. Een onstuimige noordenwind striemde de golven, het schip rees en dook in de lange deining, en hoewel we ons vast moesten houden aan de reling, en meteen al doorweekt raakten van het opspattende water, wilden we de tocht door de zee-engte tussen Azië en Europa niet missen. Voor de oorlog had ik al eens een paar maanden in Constantinopel gewoond, maar toen was ik over land gekomen.

Dit was de oude Hellespont, wist ik uit mijn studententijd. Links van ons lag het schiereiland van Gallipoli en rechts... ik probeerde me voor te stellen hoe op deze Aziatische kust, meer dan drieduizend jaar geleden, zich de Trojaanse Oorlog had afgespeeld en vroeg me af wat er over was van de ruïnes en de opgravingen na de bloedige beschietingen van de laatste oorlog.

Oully maakte me opmerkzaam op de Ottomaanse forten op de rotsen, waar zware artillerie vier jaar eerder de zeestraat had verdedigd tegen de vloten van de Engelsen en Fransen, die een doorbraak naar Constantinopel hadden willen forceren maar door zware beschietingen van de houwit-

sers de kans niet kregen om de mijnen te ruimen. Toen de zeestraat ondoordringbaar bleek, besloot men tot een grote amfibische operatie. ‘Daar, op de Aziatische kant, landden de Fransen,’ zei hij, met een hoofdknik naar de sombere oever aan onze rechterhand, ‘dat was het 6ème Régiment mixte Colonial.’ Hij wees naar de overkant, het schiereiland van Gallipoli, hij kende de namen van landingsplaatsen en veldslagen uit zijn hoofd: Kumkale, Kaap Helles, Krithia. ‘Veel van mijn broeders hebben er gevochten. Ze noemen hen *tirailleurs sénégalais*, maar het waren jongens uit alle Franse koloniën in West-Afrika en zelfs creolen uit het Caraïbisch gebied.’

Ik had het indertijd in de kranten gelezen. ‘Het geniale plan van de Britten. Het Ottomaanse Rijk zou snel instorten, zodat de weg naar Constantinopel open zou komen te liggen en zij een vrije route zouden hebben om de Russische havens te bevoorraden.’

Ouilly schudde zijn lange haartressen. Ik hoefde hem niets te vertellen over de Britse superioriteitswaan en hoezeer ze de Turken hadden onderschat. De campagne had geen doorbraken geforceerd, maar liep vast in een nieuwe loopgravenoorlog. Na negen maanden strijd en honderdtwintigduizend doden, evenredig verdeeld over Ottomanen en geallieerden, begrepen die laatsten uiteindelijk dat hun plan was mislukt.

We doorkruisten de Zee van Marmara en tegen de avond bereikte ons schip Constantinopel. We gingen voor anker in de Gouden Hoorn, in afwachting van de douane die de volgende ochtend aan boord zou komen.

Ik dronk een paar glazen met Ouilly in mijn hut.

‘Constantinopel is nu de beste plek in de wereld om te zijn,’ zei hij. ‘Niets is er nog bepaald, alles is mogelijk.’

Ik was het met hem eens maar om heel andere redenen. Ik glimlachte maar wat en luisterde naar zijn verhalen.

Uiteindelijk hadden de overwinnaars de stad in zones verdeeld: de Engelsen zaten in Galata, de Fransen in het oude Stambouel en de Italianen controleerden Scutari.